

Heinz Wertheim

Bremke (Duitsland) 26 juni 1921
Auschwitz 3 december 1943 overlidensakte
Monowitz-Birkenau 3 december 1944 Kaart JR, 22 jaar

Paul Friedrich Wertheim

Westerbork 6 mei 1943
Westerbork 26 juni 1943

Heinz Wertheim werd op 26 juni 1921 geboren in Bremke in Göttingen. Hij was de zoon van Paul Wertheim en Ida Adler.

Een jaar na zijn geboorte werd een tweeling geboren, twee meisjes Senta en Erna. Vader was handelaar in 'Manufakturwaren'. In 1933 verhuisde het gezin naar Heiligenstadt, minder dan 15 kilometer van Bremke.

Vader Paul voorzag in Heiligenstadt in het levensonderhoud van zijn gezin door met een Bauchladen (als een soort marskramer) van huis tot huis te gaan.

In Heiligenstadt woonden destijds inclusief het gezin Wertheim 34 Joden. Een gering aantal maar er stond wel een synagoge in het stadje. In de jaren na de machtsovername van Hitler in 1933, zijn een aantal Joodse families als gevolg van anti-Joodse maatregelen vertrokken.

Tijdens de Kristallnacht (in Duitsland ook Novemberpogrom genoemd) van 9 op 10 november 1938 ging het helemaal mis. De synagoge werd in brand gestoken maar snel weer geblust om schade aan de omliggende panden te voorkomen.

Bernhard Varenhoff, een vriend van Paul Wertheim hoorde hoe de SA het huis van Paul vernielde en waardevolle muziekinstrumenten op straat gooide. Paul werd geslagen en met zijn gezinsleden op een vrachtwagen afgevoerd.¹

Een aantal Joodse mannen werd opgepakt en naar Buchenwald² gedeporteerd. Onder hen Paul Wertheim. Heinz werd ook opgepakt en kwam in Dachau³ terecht.

Vader Paul is op 23 maart 1942 in Buchenwald overleden.⁴

Moeder Ida Adler en de tweeling zusters Senta en Erna zijn samen met de Joden die nog in Heiligenstadt verbleven (dat waren er dertien) in december 1941 afgevoerd naar een Zwangsunterkunft, een huis in Hüpstedt in de buurt. Vandaar zijn zij op 10 mei 1942 naar het oosten gedeporteerd en niet meer teruggekomen. Waarschijnlijk is er tot die datum nog contact mogelijk geweest met Heinz.

Heinz is op 29 november vrijgekomen uit Dachau. Mogelijk omdat hij een visum had voor Nederland om de opleiding tot Palestina-pionier te volgen. Hij emigreerde vervolgens naar Nederland.

Wanneer en waar hij daar is aangekomen is vooralsnog niet duidelijk. De Nederlandse grens was in principe voor Joodse vluchtelingen al vanaf mei 1938 gesloten. (Alleen bij

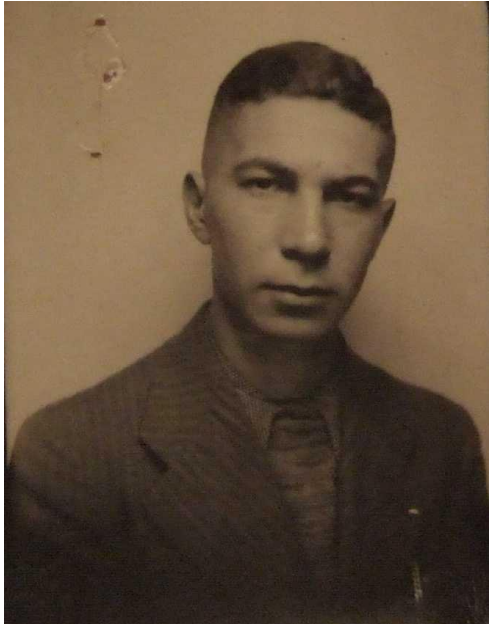
¹ Heimkehr nach Ahlendorf pg 47

² Buchenwald was in 1937 opgezet als strafkamp voor politieke gevangenen en criminelen. Vele gevangenen stierven daar door ontberingen en executies.

³ Dachau was het eerste Duitse concentratiekamp. Opgezet in 1933 na de brand in de Rijksdag.

⁴ In Heiligenstadt is een aantal straten naar weggevoerde Joden genoemd. Er is ook een Paul Wertheimstrasse. Voor het hele gezin zijn Stolpersteine gelegd in Heiligenstadt.

levensgevaar kon door de minister een uitzondering gemaakt worden.) De regering was bang voor een te grote toestroom. Vanaf 15 december 1938 was de grens helemaal gesloten vanwege de nieuwe stroom van vluchtelingen na de Kristallnacht. Toch is het Heinz gelukt om Nederland binnen te komen.

In het archief van de Rijksvreemdelingendienst is onder inventarisnummer 891, bovenstaande foto van Heinz bewaard gebleven. Onder dit nummer staan de namen van W t/m Z vermeld van degenen die toelating zochten om de opleiding tot Palestina pionier te volgen. Na voltooiing van deze opleiding kon iemand uitgezonden worden naar Palestina om daar te gaan werken. Palestina was op dat moment nog in handen van de Engelsen.

Een van deze opleidingen was in Deventer. Heinz heeft deze kans aangegrepen om Duitsland uit te komen en waarschijnlijk hoopte hij om vanuit Nederland na afronding van de opleiding naar Palestina te kunnen emigreren. Toen de Duitsers Nederland bezetten, was deze hoop vervlogen, hoewel uit aantekeningen op zijn kaart van de Joodse Raad blijkt dat er toch nog pogingen zijn gedaan.

Toen Heinz in Nederland, Deventer aankwam was hij nog minderjarig. Mogelijk heeft hij in Deventer wat hulp gekregen van de Deventer Vereniging, die de opleiding verzorgde.

Op enig moment verhuisde hij naar Soest. De reden daarvoor is niet bekend. Zijn naam komt al voor op de eerste lijst van Joden die ambtenaren van de gemeente Soest op 10 juni 1941 in opdracht van de Duitsers opstelden. Er werd vermeld dat hij schoenmakers leerling was en woonachtig op de Beetzlaan 102.

In Amersfoort woonde Ruth Zielenziger (Berlijn 26-7-1922). Heinz heeft haar ontmoet maar hoe dat is gebeurd, is niet meer te achterhalen. Misschien had Heinz contact gezocht met de Joodse gemeente in Amersfoort. Hij was immers helemaal alleen naar Nederland gekomen en zal behoefte gehad hebben aan contact met Duits-Joodse mensen.

Ruth was met haar ouders, Friedrich Zielenziger en Hedwig Kohls uit Berlijn naar Nederland gevlucht. Zij woonden in de St. Adridusstraat 57 in Amersfoort, naast Marjan Berk (van Baaren) en haar moeder en broer die op nummer 55 woonden. De broer van Ruth, Gerd Julius woonde in Rotterdam.

Kaarten, die Ruth in juli en augustus 1942 schreef naar haar vriendin Bep v.d. Veeren⁵ in Asselt, Zeeland, zijn in het bezit van het NIOD.⁶ Op 17 juli schreef Ruth aan Bep: *“...van de week kreeg ik een brief van mijn broer, dat hij ook naar Duitsland moet! Je kan je wel denken wat voor stemming hier bij ons thuis is! Ik ga ook gauw trouwen! Volgende week ondertrouwen en in 3 weken trouwen! Ik maak er helemaal niets van! Het is alleen als er eentje weg moet, dat wij dan samen gaan! Je begrijpt mij toch wel?....”*

Gerd was op 17 juli al onderweg naar Auschwitz, op transport vanuit Westerbork op 15 juli. Op 30 september is hij daar overleden. Net vier dagen 22 jaar oud.

Op 5 augustus 1942 zijn Heinz en Ruth in Amersfoort getrouwd.

12 Augustus schrijft Ruth: *“...Ik ben nu ook al getrouwd. Vandaag precies een week. Ik heb het erg druk gehad en vorall een reuze leuke daag.....Mij bevalt het huwelijk ook erg best!...Van mijn broer hebben wij nog niets gehoord....”*

Op 18 augustus schrijft Ruth het laatste kaartje.

“ Beste Bep en Jan

Van harte bedankt voor jullie leuke brief. Ik moet vanavond weg! Heinz gaat mee. Nog bedankt voor alles en ik hoop tot spoedig weerziens met jullie.

Ruth Wertheim Zielenziger

PS Mijn ouders moeten vrijdag naar Amsterdam! Jullie moeten nog de groeten van allen hebben!”

De Amersfoorter Jules Frank schreef in zijn dagboek:

“Als een donderslag bij heldere hemel verspreiden zich op zondag 16 augustus 1942 door onze gemeente het bericht dat op last der Duitse autoriteiten in het bezette Nederlandse gebied alle Joden tussen de 16 en 40 jaar op dinsdag 18 augustus naar Duitsland moesten deporteren, en op Vrijdag 21 augustus alle Joden naar Amsterdam moesten evacueren, behalve enkele uitzonderingen.”⁷

Het buurmeisje van de familie Zielenziger, Marjan Berk schreef veel later in haar boek ‘Rijk’ : *“Naast ons was de Pools-joodse familie Zielenziger ingetrokken. Meneer Zielenziger was in Polen⁸ pianoleraar geweest, hij was in de jaren dertig gevlucht voor de nazi's en woonde met zijn vrouw en dochter Ruth op kamers bij onze burens. Ruth trouwde met een mooie, donkere jongen; zijn naam ben ik vergeten.*

Soms stond meneer Zielenziger aan het hek van de poort die onze huizen scheidde, te luisteren wanneer mijn moeder zong. Op een dag zag ik hem staan toen ik van plan was om een poosje piano te studeren. In de verwachting dat hij wel zou luisteren speelde ik op de toppen van mijn beperkte vaardigheid zo mooi mogelijk alle stukken die ik beheerste. Ik wist dat hij en zijn vrouw een oproep hadden gekregen om zich te melden om te worden weggevoerd, en ik hoorde mijn moeder met vrienden zorgelijk praten over de weigering

⁵ Haar naam was van der Veere-Kok

⁶ Nederlands instituut voor oorlogsdocumentatie

⁷ Uit dagboek Jules Frank in Kees Ribbens ‘Zullen wij nog terugkeeren....’

⁸ Het gezin Zielenziger kwam uit Berlijn naar Nederland.

van de Zielenzigers om onder te duiken. Ik was pas tien jaar, maar de gedachte dat meneer Zielenziger binnenkort zou vertrekken maakte mijn spel bezielde. Toen ik klaar was, liep ik naar het plaatsje achter ons huis. Meneer Zielenziger stond nog steeds aan het hek. 'Schön', zei hij. 'Wunderschön'."

Jules Frank schreef:

*"En zoo brak dan de dag van 18 augustus aan, waarop velen hun familie, vrienden en bekenden moesten verlaten naar een onbekend oord, uitgeleide gedaan door familieleden en vele stadgenoten, welke langs de weg stonden geschaard om dit treurige schouwspel gade te slaan, menigeen kon zich niet bedwingen, daar het hun te machtig was en liet de tranenloop zijn vrije gang gaan."*⁹

Ruth en Heinz kwamen op 19 augustus aan in Westerbork.

Paul Friedrich, zoon van Ruth en Heinz werd op 6 mei 1943 geboren in Westerbork. Hij is daar op 26 juni overleden. Paul Friedrich is genoemd naar de vaders van Heinz en Ruth.¹⁰

De ouders van Ruth kwamen terecht in de Jodenbreestraat 41 in Amsterdam. Vandaar zijn zij op 16 maart 1943 naar Westerbork afgevoerd en op 25 mei gedeporteerd naar Sobibor, waar ze op 28 mei vermoord zijn.

De ouders van Ruth hebben dus hun dochter en schoonzoon in Westerbork teruggezien en meegemaakt dat hun kleinzoon werd geboren.

Ruth en Heinz hebben gezien dat de ouders van Ruth op transport gingen. Zij zelf volgden op 14 september.

Op de kaart van de Joodse Raad van Heinz Wertheim stond vermeld dat hij in het bezit was van een Albersheimverklaring, een medische verklaring, op grond waarvan men kon aantonen lichamelijk geschikt te zijn voor het pionierswerk in Palestina.

Op de kaart van Ruth stond vermeld dat er stappen zijn ondernomen voor emigratie naar Israël maar geen doel. Dat laatste betekende dat het geen zin meer had omdat de betreffende persoon al op transport was gegaan.

Heinz is omgekomen op 3 december 1943. Ruth heeft Auschwitz overleefd omdat de 'kamparts' Mengele haar nodig had voor zijn experimenten.

In een column voor het Algemeen Dagblad van 5 mei 2020 schreef Marjan Berk over de terugkeer van Ruth.

De moeder van Marjan was op dat moment opgenomen in het ziekenhuis.

"...Op een avond was ik op bezoek in het ziekenhuis... Het was al donker toen ik thuis kwam. Ik liep door de poort langs ons huis achterom naar de keuken. Daar hoorde ik praten....Had mijn broer bezoek? Toen ik de deur opendeed, kwam een vrouw op mij af. Ze omhelsde mij! Kuste mij op allebei mijn wangen.

"Mam", riep mijn broertje, "kijk eens wie daar is!"

Ik keek. Allemachtig! Ruth Zielenziger! de dochter van de Poolse pianoleraar.....Maar die was toch dood? Vermoord in Auschwitz?"

⁹ Dagboek Jules Frank

¹⁰ Paul Friedrich Wertheim is op 26 juni 1943 in het kamp Westerbork omgekomen en op 28 juni 1943 gecremeerd. De urn met zijn as is op de Joodse begraafplaats in Diemen bijgezet op veld U, rij 10, graf nr. 6.

Register van joden die in het kamp Westerbork zijn gecremeerd, 1943-1944; archief van de gemeente Westerbork, opgenomen in het archief van de gemeente Midden-Drenthe te Beilen, inv. n 3789

Ruth vertelde haar verhaal. Toen ze met haar vader en moeder¹¹ en haar man aankwam in Auschwitz werd zij uit de rij gehaald door dokter Mengele. Haar familie moest dóórlopen: "ik heb ze nooit meer gezien. Ik moest mee naar barak nummer 10, de barak waar Mengele experimenten deed op jonge vrouwen. "Het liefste had hij tweelingen, ik was maar alleen. Maar toch...dat was dus de hel....."

Ruth's stem haperde....ze kon niet verder... Mijn broer gaf haar een glaasje water. Toen vertelde ze verder. "Ik ben gevlucht. De Russen kwamen... Chaos, er was chaos Ik liep en liep....toen viel ik...ik werd wakker in een schoon bed,..."

Met horten en stoten kwam Ruth's verhaal er uit. Amerikaanse soldaten hadden haar bewusteloos langs de weg gevonden en meegenomen naar het Amerikaanse Militaire Hospitaal in Neuilly. Toen ze beter was wilde ze terug. Naar Nederland. Waar niemand meer was. Naar mijn moeder, die ze nog kende via haar ouders.

"Je kan bij ons blijven!. Als mijn moeder uit het ziekenhuis komt, kan je haar helpen. We hebben een kamer voor je en een bed. Blijf bij ons. Ruth! Blijf bij ons!"

Ze bleef. Ook toen mijn moeder weer thuis kwam. Ze zorgde voor ons. En langzaam kwamen de vreselijke verhalen over het experimentenblok. Over Mengele. Over haar kindje, dat al in het begin in Westerbork was gestorven aan difterie . En pas na jaren is Ruth naar Amerika getrokken, waar nog familie bleek te wonen."

Over het experimentenblok schreef Marjan Berk in het boek Rijk: *"In het experimentenblok van Mengele was ze blootgesteld aan allerlei vruchtbaarheidsproeven. 'Veertig injecties,' vertelde ze. 'Ik kan nooit meer kinderen krijgen.'"*

Op de website geni.com is nog de volgende informatie over Ruth Wertheim - Zielenziger te vinden:

Waarschijnlijk heeft, toen de Russen naderden, Ruth 850 kilometer gelopen van Auschwitz naar Ravensbrück. Van hier is ze verplaatst naar verschillende subkampen van Ravensbrück. In mei 1945 werd ze overgebracht naar Neuilly om te herstellen, waarna ze terugkeerde naar Amersfoort. Op 29 oktober vertrok ze naar de VS, waar ze hertrouwde met Igon Krumeni. Ze kreeg in april 1956 een zoon, Sidney. Ruth overleed op 44-jarige leeftijd in Philadelphia op 44-jarige leeftijd.

¹¹ De ouders van Ruth zijn in Sobibor vermoord, niet in Auschwitz.

Bronnen:

Raymond Schütz, Vermoedelijk op transport. joodsebibliotheek.nl

alemannia-judaica.de/heiligenstadt_thuer_synagoge.htm

bundesarchiv.de/gedenkbuch

arolsen-archives.org

joodsmonument.nl

openarch.nl

Marjan Berk: *Rijk*

Marjan Berk: *column AD 5 mei 2020*

Briefkaarten van R. Wertheim-Zielenziger aan T.B. van der Veere-Kok,
juli-augustus 1942 NIOD archiefnummer 247, inventarisnummer 291

Die Jüdische Bürger im Kreis Göttingen. Gedenkbuch.

Hermann Krabbe: *Heimkehr nach Ahlendorf*

jüdische-gemeinden.de/index.php/gemeinden/h-j/867-heiligenstadt-eichsfeld-
thueringen

Kees Ribbens, 'Zullen wij nog terugkeeren...' De Jodenvervolging in Amersfoort tijdens de
Tweede Wereldoorlog

<https://www.geni.com/people/Ruth-Wertheim-Kruweni/600000027112515248>